

De impact van Aalscholvers op het visbestand in Vlaanderen :
een verkennende ornithologische studie.

Onderzoeksproject
in opdracht van AMINAL-Afdeling Natuur

Deelrapport 1 :

**Aantalsevolutie en huidig voorkomen van overwinterende en
broedende Aalscholvers (*Phalacrocorax carbo sinensis*)
in Vlaanderen : een kort overzicht.**

door

Jeroen Van Waeyenberge, Koen Devos & Patrick Meire

onder leiding van Prof. Dr. R.F. Verheyen, Departement Biologie
Universitaire Instelling Antwerpen, Universiteitsplein 1, B-2610 Wilrijk
m.m.v. Instituut voor Natuurbehoud, Kliniekstraat 25, B-1070 Brussel

Kenmerk IN : rapport 96.10

1. INLEIDING

De Aalscholver *Phalacrocorax carbo* is de laatste jaren in Vlaanderen sterk in aantal toegenomen, zowel als wintergast als tijdens het broedseizoen. Het gaat hier om de continentale vorm *sinensis* die voorkomt in Noordwest-, Midden- en Zuid-Europa. Deze toename staat in schril contrast met de ontwikkelingen in de eerste helft van deze eeuw en de jaren '60. Naast het verloren gaan van zijn leefgebieden door grootschalige droogleggingen en watervervuiling werd deze viseter genadeloos vervolgd door vissers en viskwekers. Hierdoor kreeg de soort het steeds moeilijker om zich te handhaven. Desondanks wisten verschillende broedkolonies lange tijd stand te houden (Segers, 1947; Desender, 1983; Draulans, 1989). De soort kende zelfs een zekere heropleving tijdens de Tweede Wereldoorlog toen vervolging en bejaging van Aalscholvers gevoelig afnamen. Daarna gingen de aantallen echter terug snel in dalende lijn. In 1965 was de Aalscholver in Vlaanderen als broedvogel verdwenen. Ook niet-broedende Aalscholvers werden steeds minder waargenomen. Inmiddels werd de soort in geheel Europa zo zeldzaam dat ze in diverse landen op de lijst van bedreigde en beschermde soorten werd gezet. Sinds 1972 is ook in Vlaanderen de Aalscholver wettelijk beschermd. In 1979 kreeg de soort via de Europese Vogelrichtlijn een volledige bescherming op Europese schaal, wat resulteerde in een spectaculair aantalsherstel. De aantalstoename van overwinterende Aalscholvers in Vlaanderen en de terugkeer als broedvogel gedurende de laatste 15 jaar kan in verband gebracht worden met de spectaculaire toename van broedpopulaties in noordelijk Europa (Bregnballe & Gregersen, 1995; Van Eerden & Gregersen, 1995) en centraal Europa (Lindell *et al.*, 1995).

Naarmate de Aalscholverpopulatie in Vlaanderen toenam, groeide de ongerustheid bij viskwekers en vissers. De vraag naar een vorm van controle van de Aalscholverpopulatie dook steeds vaker op, en leidde tot een conflict met vogel- en natuurbeschermingsorganisaties (Arnhem, 1995; van der Helm, 1996). Binnen deze discussie is er dringende vraag naar objectieve, wetenschappelijke gegevens over het voorkomen van Aalscholvers in Vlaanderen en de mogelijke schade die de soort berokkent aan vispopulaties, zowel in natuurlijke wateren als in viskweekvijvers. Dit was de directe aanleiding tot het opstarten van een onderzoeksproject op de Universitaire Instelling Antwerpen, in opdracht van AMINAL-Afdeling Natuur.

In dit eerste tussentijds rapport geven we een kort overzicht van de aantalsevolutie van de Aalscholver in Vlaanderen, gebaseerd op de telgegevens die op het Instituut voor Natuurbehoud (I.N.) reeds voorhanden waren. Een groot deel van deze gegevens werden reeds samengevat in Devos *et al.* (1990), Ulenaers *et al.* (1994), Devos & Ulenaers (1995) en Ulenaers *et al.* (in prep.). Een meer diepgaande analyse van deze gegevens in combinatie met bijkomende telgegevens volgt in één van de volgende deelrapporten.

2. MATERIAAL EN METHODE

De gegevens voor dit overzicht zijn ontleend aan verschillende gegevensbestanden van lopende monitoring-projecten die gecoördineerd worden door het Instituut voor Natuurbehoud.

2.1. Mid-januari tellingen

Sinds 1967 wordt elke winter een mid-januari telling van watervogels georganiseerd, kaderend in een internationaal onderzoek van Wetlands International. Deze telling richt zich vooral op zwanen, ganzen en eenden en sinds eind van de jaren '70 ook op andere watervogelsoorten zoals de Aalscholver. Sinds 1979 werd deze januari-telling in Vlaanderen uitgebreid tot zes maandelijkse tellingen tijdens de periode oktober t.e.m. maart. Voor deze tellingen wordt beroep gedaan op enkele honderden vrijwillige veldornithologen zodat bijna alle Vlaamse wetlands kunnen geteld worden. Deze tellingen gebeuren telkens verspreid over twee dagen. Door de grote mobiliteit van Aalscholwers (zoals frequente verplaatsingen tussen foerageergebieden, vorsttrek) zijn dubbeltellingen of het missen van groepen niet helemaal uit te sluiten.

2.2. Tellingen op slaapplaatsen

Tijdens het winterseizoen gaan de meeste Aalscholwers 's avonds verzamelen op zogenaamde slaapplaatsen. Door het tellen van de vogels op deze slaapplaatsen wordt op een vrij eenvoudige manier inzicht verkregen in de aanwezige aantallen Aalscholwers in een bepaald gebied of regio. De slaapplaatstellingen beginnen vlak voor zonsondergang en worden normaal gezien pas beëindigd als zeker is dat geen vogels meer arriveren. Door het simultaan tellen van slaapplaatsen op éénzelfde avond is het missen of dubbel tellen van Aalscholwers, zoals soms bij tellingen overdag gebeurt, uitgesloten.

Een eerste gecoördineerde slaapplaatstelling in Vlaanderen werd uitgevoerd in januari 1994, gevolgd door een tweede in januari 1995. Tijdens het winterhalfjaar 1995/96 werden zes maandelijkse tellingen georganiseerd. Daarnaast worden ook de foerageergebieden die vanuit elke slaapplaats bezocht worden zo nauwkeurig mogelijk gekarteerd (Devos & Meire, 1995). Deze laatste tellingen zijn nog niet in dit overzicht verwerkt.

2.3. Tellingen van broedkolonies

De Aalscholverkolonies worden in het kader van het monitoring-project 'Bijzondere Broedvogels Vlaanderen' gekarteerd en geteld (coördinatie door VLAVICO v.z.w. en het Instituut voor Natuurbehoud). Voor de methode van het inventariseren van de Aalscholver verwijs ik naar de handleiding bij het project Bijzondere Broedvogels Vlaanderen (Vlavico v.z.w. & Instituut voor Natuurbehoud, 1994).

Mede doordat het aantal kolonies in Vlaanderen sinds de hervestiging in 1993 nog beperkt is, is er een gedetailleerd overzicht van het aantal broedparen voorhanden.

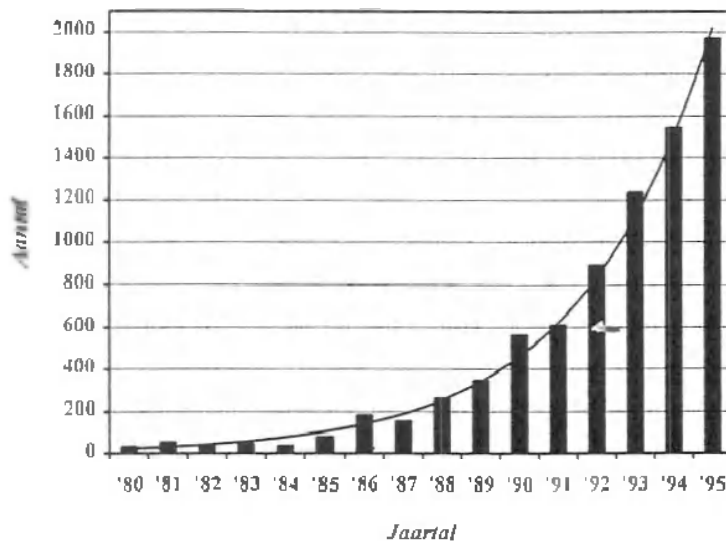
3. RESULTATEN

3.1. Mid-januari tellingen

Figuur 1 toont de exponentiële toename van overwinterende Aalscholwers in Vlaanderen tussen 1980 en 1995. Terwijl in 1980 slechts 33 Aalscholwers werden vastgesteld, leverde de januari-telling in 1995 bijna 2.000 ex. op; dit is een meer dan zestigvoudige toename. Vooral

sinds het midden van de jaren '80 is er jaarlijks een grote aantalsstijging merkbaar. Deze toename heeft zich doorgezet in vrijwel alle waterrijke gebieden in Vlaanderen. Belangrijke pleisterplaatsen vinden we vooral in de Maasvallei (Limburg), het Vijvergebied Midden-Limburg, de IJzervallei (West-Vlaanderen), de Zandputten te Mol (Antwerpen), de Dijlevallei ten zuiden van Leuven, de havengebieden te Zeebrugge en Antwerpen, een aantal plassen in de kustpolders en de Mechelse regio. De provincie Limburg herbergt het grootste aantal overwinteraars, gevolgd door de provincie West-Vlaanderen.

Figuur 1 : Evolutie van de Aalscholver (*Phalacrocorax carbo sinensis*) in Vlaanderen in de winter (mid-januari) van 1980 tot en met 1995.



Gebaseerd op het verkregen aantalsverloop, is er in de volgende jaren nog geen stagnering van de overwinterende Aalscholverpopulatie in Vlaanderen te verwachten.

3.2. Slaapplaatsstellingen

De resultaten van de twee gecoördineerde slaapplaatsstellingen in Vlaanderen worden weergegeven in tabel 1. Telgegevens uit beide perioden van De Volharding te Rijkevorsel (Antwerpen), uit januari 1994 van De Gavers te Harelbeke (West-Vlaanderen) en uit januari 1995 van Het Broek te Willebroek (Antwerpen) ontbreken vooralsnog. De totalen van resp. 1.862 en 2.111 ex. in januari 94 en 95 tonen aan dat tellingen overdag tot een lichte onderschatting leiden (zie mid-januari tellingen).

Er waren in 1995 reeds 15 regelmatig gebruikte slaapplaatsen bekend in Vlaanderen. De grootste slaapplaats bevindt zich in de Maasvallei te Stokkem waar meer dan 500 Aalscholvers geteld werden. De situatie van de Maasvallei is echter bijzonder complex wegens het grensoverschrijdende karakter van het gebied. De Vlaamse, Waalse en Nederlandse Maasvallei vormen voor Aalscholvers één functioneel geheel. De totale overwinteringspopulatie van de Aalscholver

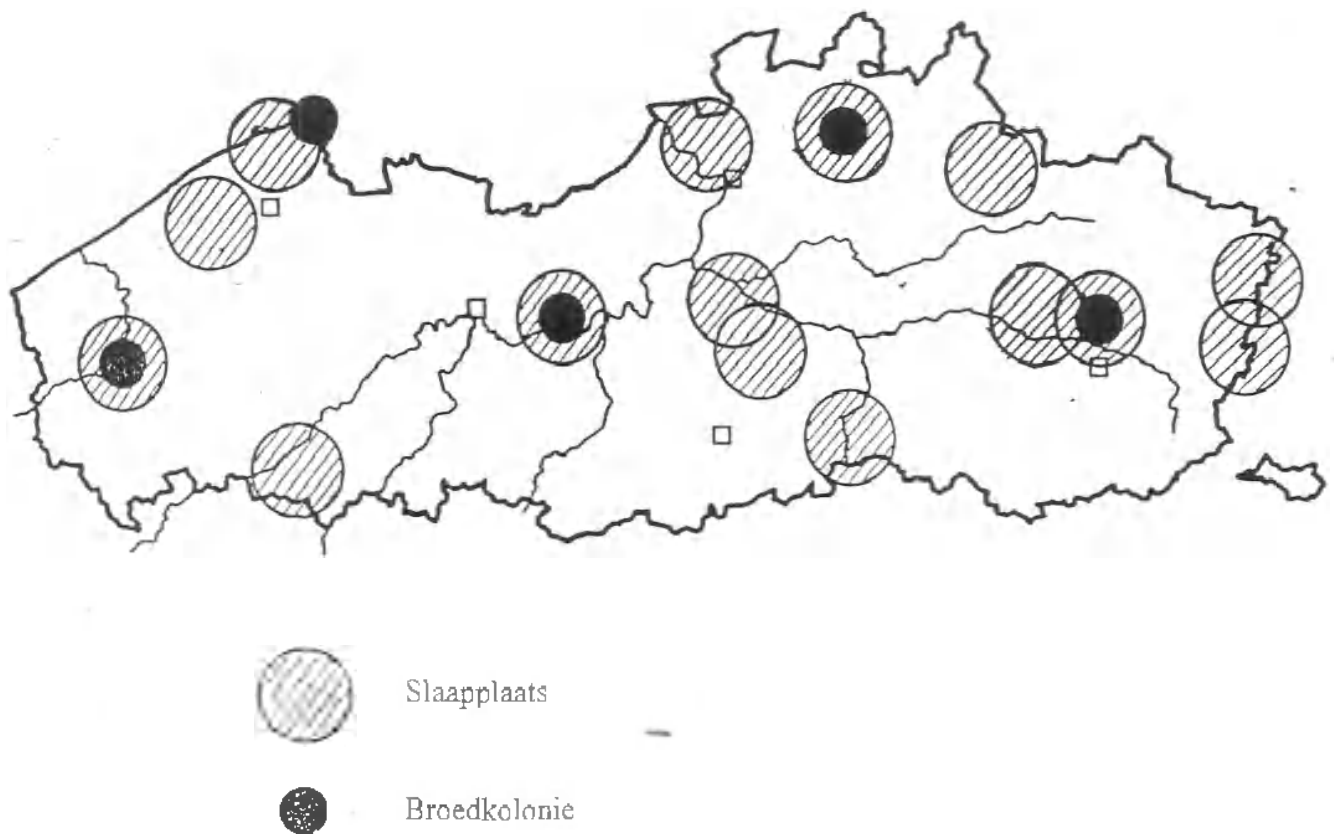
in het gebied bedraagt sinds het begin van de jaren '90 ongeveer 2.500 tot 3.000 vogels. Er zijn hier meerdere slaappleaatsen waarvan twee aan Vlaamse kant, nl. te Stokkem en te Neerharen (Schepers *et al.*, 1994). De Maasvallei buiten beschouwing gelaten, werden in Vlaanderen in januari 1994 en 1995 resp. 1.227 en 1.468 ex. geteld. Veruit de grootste slaappleaats is gelegen in het Domein Bloso te Hofstade (Vlaams-Brabant) (352 ex. in januari 1995), gevolgd door een zestal gebieden die tussen 100 en 200 Aalscholvers herbergen (Devos & Meire, 1995).

Tabel 1 : Aantal Aalscholvers (*Phalacrocorax carbo sinensis*) op de slaappleaatsen in Vlaanderen in januari 1994 en 1995.

<i>Slaappleaats</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>
1. Blankaart Woumen	139	164
2. Achterhaven Zeebrugge	167	156
3. Vloethemveld Zedelgem	37	132
4. De Gavers Harelbeke	?	76
5. Donkmeer Overmere	128	126
6. Staatsdomein Bloso Hofstade	261	352
7. Het Broek Willebroek	4	?
8. De Kuifeend Oorderen	108	67
9. Kleiputten Rijkevorsel	?	?
10. Grote Zandput Mol	180	140
11. Dijlevallei Oud-Heverlee	54	43
12. Platwijers Zonhoven	120	76
13. Schulensbroek	29	136
14. Maasvallei Stokkem	595	523
15. Maasvallei Neerharen	40	120
Totaal	1862	2111

Figuur 2 geeft de situering van de slaappleaatsen van Aalscholvers in Vlaanderen weer. De slaappleaatsen zijn gelijk verspreid over het Vlaamse land, maar ongeveer 30 % van de Aalscholvers in Vlaanderen gaan slapen in de Maasvallei.

Figuur 2 : Situering van slaappleatsen en broedkolonies van Aalscholwers (*Phalacrocorax carbo sinensis*) in Vlaanderen in 1995 (broedpogingen niet inbegrepen).



3.3. Broedkolonietellingen

In de meeste Europese landen werd de aantalstoename van de Aalscholverpopulatie ingezet op het einde van de jaren '70, en ontstonden op diverse plaatsen nieuwe broedkolonies (Van Eerden & Gregersen, 1995). In Vlaanderen deed er zich in die periode een opmerkelijke toename voor van het aantal doortrekkende en overwinterende Aalscholwers. In bepaalde gebieden bleven kleine groepjes niet-broedende, meestal onvolwassen vogels ook tijdens de zomer aanwezig. Jammer genoeg zijn over dit fenomeen geen systematische gegevens beschikbaar, maar het ging hier om vermoedelijk niet meer dan 100 tot 200 exemplaren voor geheel Vlaanderen.

Echte broedpogingen werden pas in 1989 genoteerd in de Platwijers te Zonhoven (Limburg). De twee broedsels mislukten echter door ongekende redenen (waarschijnlijk menselijke verstoring) (Gabriëls *et al.*, 1994). In 1990 grepen twee gemengde broedgevallen plaats in het Zwin te Knokke-Heist (West-Vlaanderen) (telkens 1 geleewiekt individu x 1 wild individu) (Arnhem, 1995).

De eerste succesvolle broedgevallen in Vlaanderen werden in 1993 opgetekend en dit op twee plaatsen : 4 nesten in de Blankaart te Woumen (West-Vlaanderen) en nog eens 4 op de Kleiputten te Rijkevorsel (Antwerpen). In het jaar daarop groeide het aantal broedgebieden aan tot 5, met in totaal 69 nesten. In 1995 werden geen nieuwe kolonies vastgesteld, maar in het Schulensbroek te Herk-de-Stad (Limburg) greep er een broedpoging plaats. In 1994 was er ook

reeds een broedpoging in de Kuifeend te Oorderen (Antwerpen). De cijfers van 1995 tonen wel een verdere toename van broedparen in Vlaanderen, maar over een exponentiële toename gaat het niet. Alleen in de Blankaart te Woumen (West-Vlaanderen) is er sprake van een grote aantalsstijging.

De evolutie van broedende Aalscholvers in Vlaanderen sinds hun vestiging in 1993 tot en met 1995 wordt weergegeven in tabel 2. Figuur 2 geeft de situering van de broedkolonies van Aalscholvers in Vlaanderen weer. Hierbij zijn de broedplaatsen met (mislukte) broedpogingen en gemengde broedgevallen niet in beschouwing genomen.

Tabel 2 : Evolutie van broedende Aalscholvers (*Phalacrocorax carbo sinensis*) in Vlaanderen sinds hun vestiging in 1993 tot en met 1995 (broedpogingen niet inbegrepen).

<i>Broedkolonie</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>
1. Blankaart Woumen	4	39	70
2. Zwin Knokke-Heist	0	2	5
3. Donkmeer Overmere	0	8	9
4. Kleiputten Rijkevorsel	4	12	15
5. Platwijers Zonhoven	0	8	18
<i>Aantal broedkolonies</i>	2	5	5
Totaal	8	69	117

Een nieuwe kolonie van Aalscholvers ontstaat vaak in of dichtbij een gebied waar er zich huiten het broedseizoen al jarenlang een slaapplek bevindt. In vijf van de 15 slaapplekken zijn inmiddels broedkolonies aanwezig of werden er (mislukte) broedpogingen ondernomen.

Vaak beginnen Aalscholvers ook te broeden in kolonies van Blauwe Reiger (*Ardea cinerea*). In Vlaanderen was dit in vier van vijf broedplaatsen het geval : de Blankaart te Woumen (West-Vlaanderen), het Donkmeer te Overmere (Oost-Vlaanderen), de Kleiputten te Rijkevorsel (Antwerpen) en de Platwijers te Zonhoven (Limburg).

Ondanks het feit dat de Maasvallei een belangrijk overwinteringsgebied voor de Aalscholver in Vlaanderen is, zijn er in dit gebied tot nog toe geen broedpogingen of kolonies vastgesteld.

4. DISCUSSIE

De huidige broedpopulatie van Aalscholvers (ondersoort *sinensis*) in Noordwest-Europa (ongeveer 60.000 paar in 1993) is het gevolg van een jaarlijkse groei van gemiddeld 16,3 % sinds 1978. Met hun uitgestrekte waterrijke gebieden herbergen Denemarken en Nederland samen het grootste gedeelte van die populatie (94 %) (Van Eerden & Gregersen, 1995). Hoewel de kolonisatie van nieuwe broedgebieden in Europa nog steeds doorgaat, zijn in andere bestaande kolonies de eerste tekenen van een stagnering of zelfs sterke afname van het aantal broedparen merkbaar.

In het broedseizoen 1994 is de Nederlandse broedpopulatie na een jarenlange stijging sterk gedaald (van 20.500 paren in 1993 tot ongeveer 14.000 paren in 1994) (van Dijk, 1995; van Eerden & Zijlstra, 1995; van Dijk, 1996). Dit is het gevolg van de sterke daling van het aantal broedgevallen in het IJselmeergebied (Naardermeer, Oostvaardersplassen, Lepelaarplassen en Enkhuizen-de Ven). In 1995 trad met ruim 16.000 paren weer enig herstel op (van Dijk, 1996).

Vlaanderen (117 paar) en Wallonië (155 paar) zijn met een gezamenlijk totaal van 272 broedparen op Europese schaal onbeduidend : minder dan 1 % van de totale Noordwest-Europese broedpopulatie. België is trouwens één van de laatste Europese landen waar Aalscholvers zich opnieuw als broedvogel gingen vestigen. Deze late kolonisatie is mogelijk het gevolg van de slechte toestand van de Belgische wetlands (meestal kleine oppervlakte, versnippering, slechte waterkwaliteit) en de relatief grote afstand tot de dichtstbijgelegen buitenlandse kerngebieden zoals het Naardermeer, de Oostvaarders- en Lepelaarplassen in Nederland (minimum 150 km in vogelvlucht).

De volledige Europese winterpopulatie voor *sinensis* kon aan de hand van januari-tellingen op 165.000-210.000 vogels (1985-1990) geschat worden. Van dit aantal bleef 27 % in noordelijk Europa overwinteren, dicht bij de broedgebieden, 26 % in centraal Europa, terwijl 47 % in het zuiden van Europa en Noord-Afrika aanwezig was. Individuele landen die belangrijke aantallen herbergen zijn Frankrijk (18 %), Spanje (15 %) en Tunesië (15 %) (Van Eerden & Munsterman, 1995). Tegenwoordig overwintert ongeveer 2-3 % van de totale *sinensis*-populatie in België, waarvan bijna de helft in Wallonië (Ulenaers *et al.*, in prep.). In Wallonië is net als in Vlaanderen het aantal overwinterraars exponentieel toegenomen sinds het einde van de jaren '80. In januari 1994 en 95 werden er resp. 1.582 en 1.647 ex. geteld, waarvan 88 % in de Maasvallei (Jacob & Loly, 1995). Daarmee bedraagt de Belgische winterpopulatie de laatste jaren 3000 tot 4000 ex. (Ulenaers *et al.*, in prep.).

5. GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Arnhem R. (1995). Aalscholvers : voor of tegen hun uitbreiding ? *Mens & Vogel*, 33 (2) : 88-95.

Bregnballe T. & J. Gregersen (1995). Udviklingen i ynglebestanden af Skarv *Phalacrocorax carbo sinensis* i Danmark 1938-1994. *Dansk. Orn. Foren. Tidsskr.*, 89 : 119-134.

Cramp S. & K.E.L. Simmons (eds.) (1977). *The birds of the Western Palearctic*, Volume 1. Oxford University Press, Oxford.

Desender K. (1983). De Aalscholver *Phalacrocorax carbo sinensis* in het Blankaartgebied. *Wielewaal*, 49 : 421-424.

Devos K. & P. Meire (1995). Slaapplaatstellingen Aalscholvers; Januari 1994 & 1995. *IWRB-Nieuwsbrief*, (7) : 6.

- Devos K. & P. Ulenaers (1995). Aalscholvers broeden weer in Vlaanderen. *Natuurreservaten*, 17 (5) : 4-7.
- Devos K., I. Benoy & P. Meire (1990). De come-back van de Aalscholver; de vissenschrik van de waterspiegel. *Natuurreservaten*, 12 (6) : 27-29.
- Draulans D. (1989). Aalscholver, *Phalacrocorax carbo*, p. 54-55, in *Vogels in Vlaanderen, Voorkomen en verspreiding*. Vlavico-Bornem : I.M.P., 1989.
- Gabriëls J., J. Stevens & P. van Sanden (1994). Broedvogelatlas van Limburg. LIKONA /Lisec/ Provincie Limburg, pp. 366.
- Jacob J.-P. & P. Loly (1995). Recensements hivernaux des oiseaux d'eau en Wallonie et dans le centre du Brabant : 1994-95. *Aves*, 32 (1) : 35-46.
- Lindell L., M. Mellin, P. Musil, J. Przybysz & H. Zimmerman (1995). Status and population development of breeding Cormorants *Phalacrocorax carbo sinensis* of the central European flyway. *Ardea*, 83 (1) : 81-92.
- Marteijn, E.C.L. & R. Noordhuis (1991). Het voedsel van Aalscholvers in het Maasplassengebied in Midden en -Zuid Limburg. *Limburgse Vogels*, 3 (2) : 59-69.
- Segers F. (1947). Aalscholvers in België. *Wielewaal*, 13 : 182-184.
- Schepers F., B. van Noorden & P. Schaeken (1994). Aalscholvers in het Maasdal tussen Mook en Dinant : overwintering, slaappleatsen en gedrag. *Natuurhistorisch Maandblad*, 83 (11) : 198-211.
- Ulenaers P., K. Devos & J.-P. Jacob (in prep.). Evolution of wintering and breeding Cormorants (*Phalacrocorax carbo sinensis*) in Belgium, pp. 11. In : *Proceedings of the Fourth European Conference on Cormorants Phalacrocorax carbo in 1995 at Bologna (Italy)* (in prep.).
- Ulenaers P., K. Devos, C. Belpaire & H. Verreycken (1994). Advies betreffende Aalscholverproblematiek in Vlaanderen. *Rapport Instituut voor Natuurbehoud* (94.04.), pp 13.
- van der Helm F. (1996). Een oerhollandse vogel. *Vogels*, (2) : 8-13.
- Van Dijk A.J. (1995). Kolonievogeltellingen. *SOVON-Nieuws*, 8 (1) : 7-9.
- Van Dijk A.J. (1996). 1995 een goed en een slecht jaar voor kolonievogels. *SOVON-Nieuws*, 9 (1) : 8-9.
- Van Eerden M.R. & J. Gregersen (1995). Long-term changes in the northwest European population of Cormorants *Phalacrocorax carbo sinensis*. *Ardea*, 83 (1) : 61-80.

Van Eerden M.R. & M.J. Munsterman (1995). Sex and age dependent distribution in wintering Cormorants *Phalacrocorax carbo sinensis* in Western Europe. *Ardea*, 83 (1) : 285-297.

Van Eerden M.R. & M. Zijlstra (1995). Recent crash of the IJsselmeer population of Great Cormorants *Phalacrocorax carbo sinensis* in the Netherlands. IWRB Cormorant Research Group Bulletin, (1) : 27-32.

Vlavico v.z.w. & Instituut voor Natuurbehoud (1994). Handleiding project 'Bijzondere Broedvogels Vlaanderen', pp. 23.